

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu.2025.58.080>

УДК 339.5-044.922(477):339.924(1990-2000)

JEL: F10; F15; N70; P45

Боднарчук Т. Л., кандидатка економічних наук, доцентка,
наукова співробітниця,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
старший викладач,

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ORCID: 0000-0002-7682-487X

Researcher ID: ABG-3830-2021

e-mail: tatiana.bodnarchuk@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ 1990-х – 2000-х років¹.

Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку зовнішньоторговельної діяльності України в умовах інтеграційних викликів 1990-х – 2000-х років, коли відбувалася зміна економічної парадигми від централізованої планової моделі до

¹ Публікацію підготовлено за матеріалами та результатами виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ ДР 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ц и т у в а н н я: Боднарчук Т. Л. Трансформація зовнішньоторговельної діяльності України в умовах інтеграційних викликів 1990-х – 2000-х років. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2025. Вип. 58. С. 80–107. <https://doi.org/10.15407/ingedu.2025.58.080>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2025. Вип. 58

ринкової системи. Актуальність теми зумовлена потребою осмислення історичних етапів формування національної зовнішньоекономічної політики та її ролі у визначенні сучасних тенденцій розвитку торговельно-економічного співробітництва та реалізації інтеграційної стратегії.

Мета статті – обґрунтувати особливості впливу історично-інституційної спадщини СРСР та окремих політико-економічних чинників на трансформацію зовнішньоекономічної та інтеграційної політики України після здобуття незалежності. Теоретичною основою проведеного дослідження стали відповідні концепції економічної інтеграції, зокрема регіоналізму, підхід історично-інституційної залежності (*path dependence*), теорії перехідної економіки. Методологія дослідження базується на використанні системного підходу, проблемно-логічного, порівняльного та статистичного аналізу.

Обґрунтовано, що руйнування виробничо-торговельних ланцюгів у результаті розпаду Радянського Союзу та неефективність лібералізації економіки України через низьку конкурентоспроможність національних виробників та нерозвиненість внутрішнього ринку зумовили відтворення економічної взаємозалежності України та Росії у 1990-х – 2000-х роках та збереження політико-економічного впливу останньої як основного споживача українського стратегічного експорту та монополіста постачання критичного імпорту.

Визначено політико-економічні детермінанти, які обмежили можливості диверсифікації зовнішньоторговельних зв'язків та економічної євроінтеграції України у 1990-х – 2000-х роках, серед яких такі: інерційне збереження історично сформованої торговельно-економічної співпраці з Росією, а отже, й відтворення структури виробництва, системний характер російського політичного тиску та маніпуляцій, інституційна гібридність (прагнення до європейських норм в умовах збереження практик т. зв. соціалістичного господарства), ідеологічно-ціннісна амбівалентність українського суспільства, недостатній політичний інтерес ЄС до України. За таких умов економічна трансформація не забезпечувала глибоких структурних змін у виробництві, а реалізація європейського вектора зовнішньоторговельної політики набувала декларативного й фрагментарного характеру.

Ключові слова: економічна історія України, інституційно-економічна спадщина, стратегія економічної інтеграції, зовнішньоторговельна діяльність, торговельно-економічне співробітництво.

Bodnarchuk Tetiana

**TRANSFORMATION OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE
ACTIVITY UNDER THE INTEGRATION CHALLENGES
OF THE 1990's – 2000's**

The article investigates the tendencies in the development of Ukraine's foreign trade activity under the integration challenges of the 1990s–2000s, a period marked by the transition from a centrally planned economic model to a market-based system

. The relevance of the research lies in the need to comprehend the historical stages of the formation of national foreign economic policy and its role in shaping current trends in the trade and economic cooperation and the realization of the integration strategy..

The purpose of the article is to substantiate the specific impact of the Soviet historical and institutional heritage, as well as certain political and economic factors, on the transformation of Ukraine's foreign economic and integration policies after gaining independence. The theoretical framework of the study draws upon the concepts of economic integration, particularly regionalism, the path dependence approach, and transition economy theory. The research methodology is based on the application of a systemic approach, as well as problem–logical, comparative, and statistical analysis methods.

It is argued that the collapse of production and trade chains following the dissolution of the Soviet Union, along with the inefficiency of Ukraine's economic liberalization due to the low competitiveness of national producers and the underdevelopment of the domestic market, led to the reproduction of economic interdependence between Ukraine and Russia in the 1990s–2000s. This, in turn, preserved Russia's politico-economic influence as that of the main consumer of Ukraine's strategic exports and the monopolistic supplier of critical imports.

The research identifies the key politico-economic determinants that constrained the diversification of Ukraine's foreign trade relations and its economic integration with Europe during the 1990s–2000s. Among them are: the inertia of historically established trade and economic cooperation with Russia, and, consequently, the reproduction of the existing production structure; the systemic nature of Russian political pressure and manipulation; institutional hybridity (the aspiration toward European standards while retaining Soviet-era practices); the ideological and value ambivalence of Ukrainian society; and the insufficient political interest of the EU in Ukraine. Under these conditions, economic transformation failed to bring about deep structural changes in production, while the implementation of the European vector of foreign trade policy remained largely declarative and fragmented.

Keywords: economic history of Ukraine, institution and economic heritage, strategy of economic integration, foreign trade activity, trade and economic cooperation.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних трансформацій, динаміки міжнародних ринків та загострення геополітичної конкуренції питання формування збалансованої зовнішньоекономічної політики України набуває особливої актуальності. Повномасштабна війна, санкційна ізоляція Росії, перебудова світових логістичних ланцюгів і переорієнтація європейських ринків створюють нові виклики та можливості для України як потенційного учасника нового світового порядку та трансформованої системи міжнародних економічних відносин. У цих умовах особливого значення набуває ретроспективний аналіз розвитку зовнішньоторговельної діяльності України в 1990-х – 2000-х роках, коли формувалися основні принципи її участі у світовій економіці, визначалися напрями інтеграційного вибору та закладалися структурні особливості сучасної торговельної політики. Саме виявлення закономірностей і суперечностей цього історичного етапу державотворення допомагає глибше зрозуміти природу нинішніх інтеграційних викликів та окреслити перспективи подальшої модернізації зовнішньоекономічної діяльності країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблем формування зовнішньоекономічної політики та міжнародної торговельної діяльності України зосереджуються на

виявленні історичних та структурних детермінант її інтеграції у світову економіку. У працях відомих українських науковців, серед яких В. Небрат [1, 2], Н. Горін [1], К. Гордіца [3, 4], Т. Сливка [3], А. Задоя [5], С. Віднянський [6, 7], А. Філіпенко [8, 9], В. Сіденко [10] – простежується думка, що сучасна модель міжнародних економічних відносин України є результатом тривалого історичного розвитку, у якому поєдналися спадщина залежного становища в минулих імперських системах, структурні деформації перехідного періоду та політичні суперечності євроінтеграційного курсу. Дослідники підкреслюють, що, незважаючи на поступову диверсифікацію зовнішньої торгівлі та спроби інтеграції в європейський економічний простір, Україна й надалі зберігає ознаки сировинної орієнтації експорту та інституційної інерційності. Водночас невирішеною залишається проблема цілісного осмислення взаємозв'язку між економічною спадщиною СРСР, політичними рішеннями та реальними обмеженнями європейської інтеграції України.

Мета статті – обґрунтувати особливості впливу історично-інституційної спадщини СРСР та окремих політико-економічних чинників на трансформацію зовнішньоекономічної та інтеграційної політики України після здобуття незалежності.

Виклад основного змісту дослідження. З моменту здобуття незалежності у контексті реалізації зовнішньоекономічної та інтеграційної політики Україна перебувала на перехресті двох геополітичних полюсів – західного й східного. Історично-інституційна спадщина т. зв. соціалістичного господарства значною мірою визначила вектор національних трансформаційних процесів, який умовно можна описати твердженням «Looking West, watching East» [11, с. 89]. Саме цей вираз відображає складне геополітичне та ментально-історичне становище країни у перші десятиліття незалежності. Україна стояла перед вибором – стати повноцінним членом європейської спільноти чи знову увійти до євразійського політичного й економічного простору під егідою Росії. Цей вибір, а також відповідний йому курс інтеграційної політики були визначені впливом низки політико-економічних детермінант, зокрема таких, як:

1. Дихотомія геополітичного курсу. Офіційне декларування європейських цінностей, взяття курсу на інтеграцію до ЄС і НАТО, прагнення до демократичного управління та ринкової еко-

номіки – все це реалізовувалося на тлі збереження тісної, історично сформованої виробничо-збутової, структурно-економічної й політичної залежності від Росії. У 1990-х рр. РФ продовжувала залишатися головним торговельним партнером і ключовим енергетичним постачальником України.

2. Ідеологічна та культурна амбівалентність українського суспільства. Населення України тривалий час залишалося розділеним у своїх ціннісних орієнтирах, на що вплинули історичні умови розвитку. Західна частина України, більш децентралізована та підприємницько орієнтована, активно виступала за європейський курс інтеграції, асоціюючи його зі свободою, добробутом і правами людини. Натомість східна частина країни – централізована, індустріальна й експортнозалежна (насамперед від РФ) – сприймала євразійський напрям інтеграції як стабільність, зрозумілий порядок, ностальгію за СРСР. Крім того, ключову роль у формуванні зовнішньоекономічних пріоритетів України відігравали представники великого бізнесу, переважно з індустріальних східноукраїнських областей, історично більше зорієнтованих на ринки РФ.

3. Інституційна гібридність. Державна влада намагалася реформувати господарство за західними стандартами, однак залишалася залежною від інституційних практик одержавленої економіки. Це виявилось у збереженні централізованих механізмів управління, бюрократичного контролю, слабкій конкуренції та відсутності ефективного ринку. Така модель господарського розвитку гальмувала адаптацію до європейських вимог, створюючи хибну видимість модернізації без істотних змін.

4. Зовнішній тиск та внутрішні дилеми. Росія завжди пильно «стежила» за реалізацією євроінтеграційної стратегії України, що посилювало потребу постійно «обертатися назад» – у бік потенційного ворога, з яким інерційно зберігалися тісні політичні, економічні й культурні зв'язки. Вже як незалежна держава Україна продовжувала проводити свій зовнішньополітичний курс, пристосовуючись до російських політичних інтересів і геополітичних сценаріїв, досить часто під впливом економічного шантажу й політичних маніпуляцій. В одній зі своїх праць С. Віднянський вказує, що навіть у 2010-х роках «чимало західних експертів вважають Україну «буферною зоною», «останнім культурним кордоном», «розколотою країною», «нічийною або розмитою смугою» й остерігаються називати її європейською державою. Причиною

цього є усталена уява про несамоодостатність України як суб'єкта геополітики» [6, с. 11].

5. Недостатній політичний інтерес ЄС щодо України. Попри задекларований ще з 1991 року європейський вектор розвитку, Україна тривалий час демонструвала відсутність стабільності щодо його реалізації. Невизначеність курсу та залежність від Росії зумовлювали недовіру ЄС, який часто сприймав інтеграційні прагнення України як формальні й позбавлені серйозної політичної волі. Варто згадати висловлювання колишнього президента Франції Валері Жискара д'Естена: «Точно можна сказати, що Україна не ввійде до європейської системи, це неможливо! Вона не володіє ні економічною зрілістю, ні достатньою політичною практикою. Її місце – між двома просторами, Росії та Європейського Союзу. З ними вона повинна підтримувати нормальні відносини» [12]. Така думка відображала поширене в європейському політикумі уявлення про Україну як про «сіру зону», яка не здатна на чіткий цивілізаційний вибір.

Насамперед, у 1990-х – на початку 2000-х років перехід до ринкових умов та реалізація національної інтеграційної стратегії характеризувалися відтворенням економічної взаємозалежності України та Росії. У перші роки після розпаду СРСР політико-економічні відносини між країнами відзначалися деякою напруженістю та конфліктністю. Найбільш складними були питання щодо Криму, подальшої долі Чорноморського флоту, ядерного статусу України та її військового потенціалу, енергетичного боргу, а також використання російської мови. Сформовану ситуацію тодішній прем'єр-міністр України Л. Кучма назвав «синдромом розлучення» [11, с. 11]. Однак усі ці так звані «суперечливі питання» виступили важелями відновлення впливу на незалежну Україну та блокування її повного «відторгнення» від Росії. Не останню роль відіграло збереження елементів планово-директивної інституційної спадщини та окремі новації трансформаційного періоду.

Тривалий час як українське суспільство, так і економіка перебували в залежності від попередньої траєкторії господарського розвитку, чому сприяли відповідні політико-економічні детермінанти. Зокрема, основу нової влади та управлінського апарату незалежної України становили «старі» кадри, які консервували стару та негнучку систему менеджменту, бюрократичну централізацію, корупційні схеми, що ускладнювало структурні реформи.

Вони були прив'язані до «совкової» моделі політико-економічної взаємодії з Росією, не вбачали за необхідне проведення радикальних господарських перетворень на зразок «шокової терапії» в Польщі чи в країнах Балтії. Посилиючою детермінантою виступила й агресивна політика Москви щодо збереження політичного контролю над українською владою через лобіювання партійних сил, систематичні взаємні з'їзди та зустрічі, укладення низки угод та договорів як на національному, так і на локальному рівнях, «газовий шантаж». Отож, замість швидких і рішучих змін, які б забезпечили перехід до ринкової економіки та інтеграцію країни до європейського економічного простору, панувала інерція старої політико-економічної системи, де пріоритет надавався збереженню статус-кво та забезпеченню власних інтересів.

Крім того, Україна успадкувала значну диспропорційність регіонального розвитку, що була результатом відповідної структурної та економічної політики. Протягом десятиліть російська влада сприяла розвитку східних і південних регіонів, орієнтуючи їх на важку та енергетичну промисловість, а також сільське господарство, що були тісно інтегровані в єдиний господарський простір СРСР. Водночас Західна Україна залишалася на периферії економічних процесів, із обмеженими інвестиціями та менш розвиненою промисловістю. Після здобуття незалежності цей дисбаланс став більш очевидний: в умовах масштабного економічного колапсу 1990-х років стратегічну роль продовжували відігравати інфраструктурні об'єкти, промислові підприємства та енергетичні ресурси південно-східної частини країни, що відповідно стало чинником збереження торговельно-економічних зв'язків з Росією. Більше того, історично-сформований колосальний воєнно-промисловий (1/3 від загальносоюзного) та індустриальний комплекс, тісно пов'язаний (близько 80% постачань) із загальносоюзною структурою виробництва, вимагав величезних капіталовкладень [13, с. 524]. В умовах втрати інших постачальників та ринків збуту його функціональність зберігалася за рахунок відтворення взаємодії з Росією.

Україна, успадкувавши модель витратної економіки, посідала шосте місце у світі за обсягами споживання газу, основним постачальником якого залишалася Росія. «Держава на початку 1990-х років виявилася гранично неефективним менеджером в управлінні енергоресурсами та торгівлі ними – борг за енергоносії перед головними постачальниками сягнув захмарного рівня,

особливо взимку 1993 р., коли за чотири місяці ціни на газ зросли у 40 разів» [13, с. 527]. Усе це запустило механізм спекулятивних імпортно-експортних ігор з енергоносіями – маніпуляцій, корупційних схем та тіньових операцій, що були пов'язані з перепродажем нафти й газу сумнівними посередницькими організаціями за кордоном. Відповідно, торгівля енергоносіями стала чинником відтворення взаємозалежності України та Росії, а оскільки в умовах відсутності валюти розрахунок за газ часто здійснювався бартером (металами, військовою технікою, сільськогосподарською продукцією), то активно розвивалися торговельно-економічні зв'язки й у інших секторах економіки. Крім того, ще з початку 1990-х років «газове питання» використовувалося Москвою як інструмент політичного впливу та реалізовувалося за принципом «батоба й пряника». «Газовий шантаж» Росії супроводжувався вимогами воєнно-політичного характеру – поділити Чорноморський флот згідно з вимогами РФ, не допускати зближення з НАТО, обмежити євроінтеграційні процеси тощо [14]. Фактично усі політико-економічні «домовленості» укладалися на умовах РФ, що призводило до збереження «енергетичної кабали» України.

Успадкована відстала матеріально-технічна база та застарілі основні фонди знижували продуктивність національного виробництва та не давали українським виробникам змогу конкурувати на міжнародних ринках. За інерцією основним ринком збуту залишалися Росія та інші колишні республіки СРСР. Крім того, в умовах незалежної України продовжували діяти державні стандарти, технічні норми та регламенти виробництва радянського періоду, що суттєво обмежувало можливості для адаптації українських підприємств до міжнародних вимог якості й відповідності.

Відтворенню політичної та торговельно-економічної взаємозалежності України та Росії сприяли й окремі новації трансформаційного періоду, серед яких такі.

1. Перехід до політичного плюралізму. З проголошенням незалежності на політичну арену вийшли нові гравці – низка партій та суспільних об'єднань з різними поглядами, зокрема й з проросійською позицією та просуванням насаджених з Москви наративів про «міждержавну єдність і братерство». На думку сучасних істориків та економістів, саме постійні партійні суперечності, маневрування між групами інтересів, політичні компроміси стали одним із чинників провалу економічних трансформацій 1990-х

років. До прикладу, «на початку 1994 р. групою українських економістів та фінансистів за участі експертів Світового банку та МВФ було розроблено перший план економічних реформ, націлений на швидке й рішуче створення основ ринкової економіки в Україні», якому так і не судилося бути втіленим у життя, насамперед через політичні суперечки й перипетії [13, с. 539]. Натомість, Росія мала для України свій «план», який просувався профінансованими політичними блоками, а наслідками його «втілення» стала повномасштабна російсько-українська війна.

2. Державна підтримка створення фінансово-промислових груп. У січні 1995 р. президентським указом було дозволено утворювати окремі холдинги, які об'єднували банки й промислові підприємства, насамперед у стратегічних секторах економіки – важкій індустрії, хімічній промисловості, енергетиці. Фактично наслідком стало формування низки олігархічних кланів, зрощених з російськими фінансово-бізнесовими групами, під контроль яких потрапила лівова частина української економіки. Зокрема, у 1990-х–2000-х роках українські зовнішньоторговельні потоки контролювали близько двох десятків таких ФПГ. Це група «Інтерпайп», корпорація «Індустріальний союз Донбасу», група «Приват», корпорація «Систем Кепітал Менеджмент», «Нафтогаз України», «Укравто», «Укрпромінвест» тощо [15, с. 196]. Були присутні на українському ринку й російські ФПГ – «Лукойл», «Альфа-груп», «Російський Алюмінієвий», «Ітера», «Газпром» тощо [16, с. 346]. За таких умов інтенсивний розвиток експортного потенціалу країни був пригальмований: ресурсна база країни, сконцентрована в руках великого капіталу, стала основою її конкурентних позицій на зовнішніх ринках, серед яких домінувала Росія.

3. Економічна лібералізація та курс на відкриту економіку. З початку 1990-х років формування відкритої економіки України здійснювалося в умовах екзогенізації моделі економічного зростання та розширення доступу до зовнішніх ринків на основі активної інтеграції країни до системи світогосподарських зв'язків, участі в роботі низки міжнародних економічних організацій (членство в ООН, МВФ, МБРР, МАР, БАГІ, співробітництво з ЄБРР, робота в Центральноевропейській ініціативі, участь у Чорноморському економічному співробітництві), зміни векторів вітчизняної зовнішньої торгівлі через залучення зовнішніх фінансово-кредитних ресурсів та лібералізацію митно-торговельної політики. Однак умови лібералізації відкрили український ринок для іноземних

товарів, натомість національні виробники не змогли конкурувати на західних ринках через застарілі технології та невідповідність продукції міжнародним стандартам, низка їх збанкрутувала через втрату ринків збуту та неспроможність протистояти імпорту. Водночас Росія залишалася для українських товарів основним ринком, оскільки обидві країни мали схожі системи стандартизації й сертифікації, технологічну базу та економічні зв'язки. На початку 1990-х років було ухвалено відповідні нормативні акти, що на законодавчому рівні закріпили ліберальний характер міжнародної економічної політики України, зокрема закони «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991 р.), «Про Єдиний митний тариф» (1992 р.), Митний кодекс України (1991 р.) тощо, проте більшість з них відтворювали бюрократичний характер та складність митно-торговельних процедур.

4. Приватизація. Розгорнута у 1990-х роках програма приватизації державних підприємств стала детермінантою розширення присутності російського капіталу в Україні. Російські банки, корпорації та інвестори активно скуповували українські підприємства, знову ж таки у стратегічних секторах – енергетиці, металургії, фінансах. До прикладу, за період 1998–2003 рр. російські бізнес-групи придбали чотири нафтопереробних заводи України – Кременчуцький, Лисичанський, Одеський та Херсонський. Частиною російської ФПГ «VS Energy» стала низка українських обласних енергопостачальних компаній (обленерго).

5. Приєднання України до СНД. Створення СНД було ходом, спрямованим на блокування та попередження «відторгнення» України від Росії [11, с. 13]. У грудні 1991 р. Л. Кравчук підписав Угоду про створення СНД, за якою Україна офіційно стала членом об'єднання, у лютому 1992 р. підписано Декларацію про дотримання принципів співробітництва в рамках СНД, у травні 1997 р. – укладено російсько-українську двосторонню угоду про взаємодію. Станом на 1997 р. Україна підписала угоди про вільну торгівлю з такими країнами, як Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Туркменістан, Узбекистан. Необхідність створення зон вільної торгівлі з країнами СНД у 1990-х роках була продиктована економічними й політичними реаліями того часу, а також спільною історією з країнами – колишніми союзниками, проте наслідки для розвитку вітчизняного зовнішньоторговельного потенціалу стали досить суперечливими.

Попри формальне членство України в СНД та наявність численних преференційних угод, торговельні відносини між Україною та Росією вже з початку 1990-х років набували ознак прихованих конфліктів, які поступово переросли у повноцінні торговельні війни. Росія системно використовувала торговельно-економічні інструменти як політичний важіль впливу на інтеграційний курс України, що уже зазначалося в контексті згадки про «газовий шантаж». У 1990-х – 2000-х роках проти українських товарів (труби, металопродукт, цукор, кондитерські вироби, м'яса та молочна продукція) запроваджувалися антидемпінгові та спеціальні мита, вводилося ембарго, застосовувався цілий спектр нетарифних обмежень, серед яких санітарні й фітосанітарні заборони, сертифікаційні бар'єри, блокування транзитно-транспортних перевезень тощо. Фактично формувалася системний дисбаланс, за якого російські умови «вільної торгівлі» були односторонніми. Послугуючись політичними мотивами, Росія користувалася економічно-торгівельною залежністю України, яка потерпала від втрати ринків збуту, зниження валютних обмежень, скорочення виробництва у базових галузях.

Важливим чинником трансформації зовнішньоторгівельної діяльності України у 2000-х роках став процес підготовки та вступ у Світову організацію торгівлі (СОТ), який передбачав масштабну гармонізацію тарифного й нетарифного регулювання, прозорість торговельних процедур, поступове зниження інституційної залежності зовнішньої торгівлі. Цей курс також став одним із ключових каталізаторів загострення торговельних конфліктів з Росією, яка відкрито виступала проти інтеграції України у глобальну торговельну систему. Через політичний тиск, фінансування проросійських аналітичних центрів і дослідницьких груп, маніпулювання громадською думкою, загальну «негативізацію» наслідків вступу до СОТ РФ неодноразово намагалася змусити Україну утриматися від такого рішення. Але саме вступ України до СОТ дав змогу частково протистояти політичним й економічним нападкам Росії, а також відкрив шлях до зони вільної торгівлі з ЄС.

Під впливом історично-інституційної спадщини та означених новацій перехідного періоду відбулося відтворення тісної торговельно-економічної співпраці України та Росії. У першій половині 1990-х років кризові тенденції розвитку вітчизняного господарства та збереження колишніх виробничо-торговельних зв'язків призвели консервуванню лідерських позицій країн СНД у струк-

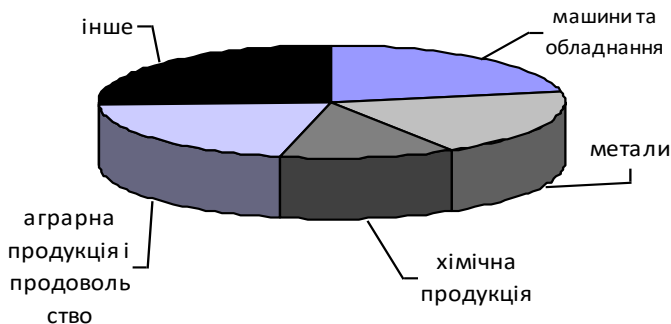
турі зовнішньої торгівлі товарами України. Зокрема, у 1994 р. на них припадало 55% вивозу, у 1995 р. – 53%, а у 1996 р. – 51%. При цьому монопольне становище займали Росія та Білорусь, частка яких у досліджувані роки становила 80–90% усього українського товарного експорту до країн СНД. Починаючи з другої половини 1990-х років питома вага країн СНД у структурі експорту товарів України дещо знизилася, зокрема, у 1997 р. їх частка становила 39%, у 1998 р. – 33%, а у 1999 р. – уже 28%. У 2000–2005 рр. на країни СНД припадала лише чверть усього українського товарного експорту, знову ж таки основними торговельними партнерами залишалися Росія, Білорусь, а також Казахстан. Якщо питома вага країн СНД, зокрема Росії, у структурі зовнішньої торгівлі України зменшувалася, то абсолютні показники демонстрували перемінні тенденції. За даними Державної служби статистики України, у 1996 р. порівняно з 1994 р. український експорт товарів до країн СНД (здебільшого Росії) зріс на 28,5%. У наступні декілька років спостерігаємо незначний спад експорту: у 1999 р. до 1996 р. – на 55,6%. З початку 2000-х років експорт до країн СНД, зокрема Росії, демонструє певну нестабільність. Навіть попри загострення відносин після Помаранчевої революції та «газові війни», у 2000–2008 рр. помітна тенденція до стрімкого нарощування обсягів вивозу – фактично у 5 разів. З 2009 р. по 2011 р. експорт товарів до Росії зріс із 8,5 млрд дол. США до 19,6 млрд дол. США. Однак уже в наступні роки спостерігаємо спад показника – до 4,8 млрд дол. США у 2015 р. [17].

Щодо географічної структури українського товарного імпорту, то, знову ж таки, 1990-ті – 2000-ні роки характеризуються високою залежністю України від окремих країн колишнього союзнного простору, зокрема Росії. У 1994–1999 рр. на країни СНД в середньому припадало майже 62% вітчизняного ввозу, при цьому монопольне становище займали Росія та Туркменістан. Починаючи з 2000 р. спостерігаємо поступову втрату позицій країн СНД у географічній структурі ввізної торгівлі товарами України, зокрема, у 2001–2005 рр. їх частка становила в середньому 52%, проте уже у 2007 р. – 42%. У 1996 р., порівняно з 1994 р., імпорт з країн СНД зріс на 41,7%, до 1999 р. – скоротився на 39,3%. У 2000–2008 рр. обсяг ввозу демонстрував позитивну тенденцію – зростання у 4 рази. У 2009–2011 рр. показник зріс із 13,2 млрд дол. США до 29 млрд дол. США, однак до 2015 р. досяг рівня 7,5 млрд дол. США [17]. Позитивну динаміку зовнішньої торгівлі з

Росією з початку 2000-х років можна пояснити кількома чинниками: попри політичні суперечності, торговельно-економічні зв'язки з Росією залишалися тісними, адже реалізовувалися здебільшого на рівні промислових підприємств; світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. оприявнила слабкість та вразливість української економіки, що змушувало національних виробників шукати стабільні зовнішні ринки, яким залишалася РФ.

Товарна структура експортно-імпоротної діяльності України з країнами СНД свідчить про збереження аграрно-сировинної спеціалізації, високотехнологічна продукція займала незначну питому вагу. У структурі українського експорту до Росії 1996 р. переважали недорогоцінні метали (33%), хімічна продукція (14,4%), аграрна продукція, продовольство, машини та обладнання (по 10%). Щодо імпорту, то лівова частка припадала на мінеральну продукцію (50%), машини та обладнання (14%), хімічну продукцію (10%) [18]. За прикладом товарної структури вітчизняної зовнішньої торгівлі з країнами СНД у 2002 р. бачимо, що ситуація докорінно не змінилася і в експорті лідерські позиції продовжують займати такі статті, як: машини та обладнання (22%), аграрна продукція та продовольство (20%), метали та вироби з них (19%); 75% імпорту припадало на мінеральну продукцію (газ і нафту), майже 7% – на машини й обладнання, 5% – на метали та вироби з них (рис. 1).

Товарна структура експорту

Товарна структура імпорту

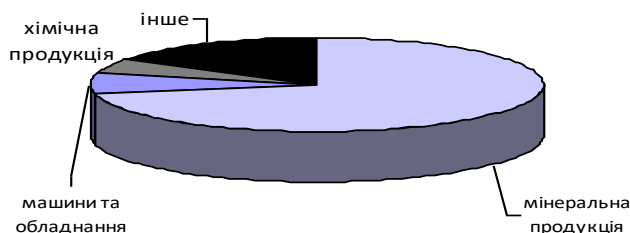

Рис. 1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами СНД у 2002 р., %

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики України.
URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Тривале збереження в Україні елементів політико-економічної спадщини радянського періоду в поєднанні з її внутрішньою інституційною слабкістю зумовили затяжну фазу декларативності та імітації євроінтеграційного курсу, що особливо виразно простежується в динаміці окремих етапів її євроінтеграції (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи реалізації європейського курсу інтеграції України

Період євроінтеграції	Ключові дати та події
1991–1994 рр. – «період ініціативно-динамічних зовнішньополітичних зусиль України та нейтральної пасивності з боку ЄС» [6, с. 21]	30.01.1992 р. – Україна стала учасницею Наради безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ). 26.02.1992 р. – Україна підписала Гельсінський заключний акт НБСЄ 1975 р. 14.09.1992 р. – візит Президента України Л. Кучми до Брюсселю та зустріч із головою Європейської Комісії Ж. Делором. 3 січня 1993 р. – Україну включено в систему загальних преференцій щодо безмитного доступу до ринків ЄС (встановлено мінімальне мито). 02.07.1993 р. – ухвалено Постанову «Про основні напрями зовнішньої політики України», чим вперше задекларовано європейський вектор розвитку України. Жовтень, 1993 р. – відкрито Представництво Європейської Комісії. 14.06.1994 р. – підписано Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС.

Продовження таблиці 1

Період євроінтеграції	Ключові дати та події
1995–1998 рр. – інерційний період	09.11.1995 р. – Україна стала повноправним членом Ради Європи. Липень, 1995 р. – відкрито Представництво України при ЄС. Червень, 1996 р. – ЄС визнав за Україною статус країни з перехідною економікою. 23.04.1996 р. – Президент України Л. Кучма вперше заявив про прагнення набутти повноправного членства в ЄС. 05.09.1997 р. – перший саміт Україна – ЄС. 11.06.1998 р. – затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС.
1999–2004 рр. – етап стагнації курсу	14.04.2000 р. – Указом Президента України Л. Кучми була затверджена детальна Програма інтеграції України до ЄС. 20.06.2002 р. – ВРУ ухвалила документ «Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав – членів ЄС» про підтримку українського курсу євроінтеграції.
2005–2010 рр. – переговорний період	21.02.2005 р. – підписано План дій «Україна – ЄС. Європейська політика сусідства». 01.01.2008 р. – підписання Угоди про спрощення оформлення віз. Жовтень, 2008 р. – переговори щодо цілковитого безвізового режиму між Україною та ЄС.

Джерело: складено автором.

Європейський курс зовнішньоекономічної політики України було визначено ще у роки розпаду СРСР. Зокрема, вже у «Декларації про державний суверенітет України» (16 липня 1990 р.) було висловлено прагнення щодо зближення з європейськими структурами. Перший етап реалізації євроінтеграційного курсу (1991–1994 рр.) характеризувався активною зовнішньополітичною ініціативністю України та формуванням правових засад співпраці. Водночас європейська спільнота зберігала обережність та дистанцію, сприймаючи Україну як «уламок» колишньої союзної економіки з невизначеним вектором розвитку. Другий етап євроінтеграції (1995–1998 рр.) характеризувався зростанням формальної присутності ЄС в Україні, повільним просуванням в бік адаптації законодавства, однак Європа обмежувалася здебільшого інструментами сусідства, не пропонуючи чіткої перспективи.

Період 1999–2004 рр. позначений декларативністю та відсутністю конкретних кроків української влади щодо реалізації євроінтеграційного курсу. Хоч важливі документи й ухвалювалися, вони не підкріплювалися реальними змінами. Прагнення України до якісних реформ ішло у розріз із реаліями – збереженням високого рівня корупції, пануванням окремих олігархічних кланів, слабкою інституційною спроможністю та рівнем демократизації. Після Помаранчевої революції виник новий імпульс до євроінтеграції. Україна та ЄС активізують переговори в межах Європейської політики сусідства, підписують низку важливих угод (зокрема про візове спрощення). Проте внутрішньополітична нестабільність, відсутність сталої європейської коаліції при владі та збереження проросійських впливів призводять до втрати темпу. «Помітний вплив на зовнішньополітичні орієнтири України мало очікуване масштабне розширення Євросоюзу 2004 р. Тодішня виконавча влада країни пропонувала «будувати Європу в Україні», замість «їхати до об'єднаної Європи потягом третього класу» [19, с. 65].

У 2005–2010 рр. Україна продовжувала дотримуватися багатовекторного курсу. «Навіть революційна ейфорія європейського інтеграційного штурму не могла підмінити жорстких асиметричних (на користь Росії) реалій українсько-російських відносин» [19, с. 65]. Попри відкриття нового вікна можливостей після Помаранчевої революції євроінтеграційний поступ України залишався обмеженим через відповідні чинники. З одного боку, після розширення (2004 р., 2007 р.) ЄС зосередився на власних внутрішніх трансформаціях, що дещо зменшило інституційну й політичну увагу до України. З іншого боку, саме у цей час посилилася консолідація українського суспільства щодо євроінтеграції. Як у бізнес-колах, так і серед населення сформувався стійкий консенсус на користь членства в ЄС. У 2002–2008 рр. підтримка членства в ЄС коливалася від 40 до 65%. Зокрема, за результатом Всеукраїнського соціологічного дослідження, проведеного Інститутом трансформації суспільства в кінці 2007 р., підтримка вступу до ЄС становила 56% [20, с. 63]. Водночас чітке прагнення українського суспільства як до євроінтеграції, так і вступу в НАТО стало «червоним плащем» для Росії, яка застосувала економічний шантаж (газові війни 2006 р. та 2009 р.) та політичний тиск (військова провокація «Сі-Бриз» у Криму (2006 р.) з метою

утримання впливу. Газові війни стали важким ударом по економіці України, оприявнивши масштаби її енергетичної вразливості та структурної нерозвиненості. Ці проблеми загострилися на тлі світової фінансово-економічної кризи, яка продемонструвала слабку ринкову інтегрованість української економіки та її високу вразливість до зовнішніх шоків. Як наслідок, не маючи достатнього внутрішнього ресурсу для протистояння кризовим тенденціям, українська влада пішла на укладення суперечливої газової угоди 2009 р. та харківських домовленостей 2010 р. (продовження дислокації російських військ у Криму), що створило серйозні загрози для економічної й національної безпеки країни.

Більше того, був пригальмований євроінтеграційний процес: означені поступки свідчили про збереження залежності України від РФ у стратегічних рішеннях, підтверджували її політичну визначеність й неготовність до радикальних реформ. Усе це поставило під сумнів наявність реальної та життєздатної стратегії європейської інтеграції України. «Багаторічна профанація європейського вибору українською владою, що продовжувала проводити т. зв. багатовекторну, а по суті двовекторну, зовнішню політику (Росія–ЄС), мала своїм результатом не тільки втрату дорожнього часу, а й серйозне погіршення умов повернення до Європи [6, с. 26].

Таким чином, реалізація стратегії багатовекторності у системі зовнішньополітичних та економічних відносин України обмежувалася інерційним збереженням тісних політико-економічних зв'язків з Росією та паралельною реалізацією політики загравання з Європою, що зрештою зумовило стримування євроінтеграційного курсу, створило загрози для національної безпеки через посилення тиску з боку Росії, обмежило міжнародну конкурентоспроможність країни.

Аналіз динаміки та структури торгівлі України та ЄС дає змогу оцінити, наскільки заявлені політичні прагнення збігаються із практичними результатами. Зокрема, протягом 1990-х–2000-х років відбулося суттєве зближення України з європейськими ринками. Насамперед про це свідчать зміни географії векторів експортних товаропотоків. До кінця 2000-х років помітне суттєве скорочення питомої ваги країн СНД – з 50,1% у 1996 р. до 24,1% у 2002 р. Однак надалі спостерігаємо деяке відновлення позицій об'єднання: попри зусилля з диверсифікації географічної струк-

тури національного експорту, Україна продовжувала залежати від ринку СНД, де ключові позиції належали Росії. Натомість значне зростання частки експорту до країн ЄС (з 22,1% у 1996 р. до 32,8% у 2004 р.) змінюється подальшим спадом показника. Ключову роль тут відіграли як уже згадувані газові війни й політичні маніпуляції Росії, так і світова фінансово-економічна криза. Зокрема, внаслідок кризи відбулося деяке падіння міжнародного попиту на промислову сировину, металопродукцію, хімікати – ключові позиції українського експорту. В умовах спаду українські виробники надали перевагу старим економічним зв'язкам та схемам збуту, а не інноваціям та адаптації до європейського ринку.

Серед країн ЄС у 2000-х роках найбільш інтенсивно розвивалася торговельно-економічна взаємодія з Німеччиною, Італією, Польщею, Іспанією, Угорщиною, Румунією тощо (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка питомої ваги країн ЄС у структурі товарного експорту України за 2000–2008 рр., %

Країна	2000	2004	2008
Німеччина	15,8	17,2	10,1
Італія	13,6	14,7	16,1
Польща	8,9	8,9	12,9
Угорщина	7,0	7,3	7,5
Нідерланди	2,9	4,8	6,2
Болгарія	8,2	4,5	6,1
Словаччина	5,0	3,6	5,0
Чехія	4,0	2,7	3,7
Іспанія	3,5	4,7	4,8
Румунія	3,5	6,6	3,7

Джерело: складено на основі: Статистичний щорічник України за 2010 р. / Державна служба статистики України. Київ, 2011. С. 253–254; Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС / Державна служба статистики України.

URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2024_u.html.

У 1990-х–2000-х роках ключовою тенденцією зміни географічної структури національного імпорту також стало поступове зростання питомої ваги країн ЄС. Однак, хоча частка країн СНД (здебільшого Росії) у структурі товарного імпорту України скоротила-

ся, проте до кінця 2000-х років залишається значною. Знову ж таки основною детермінантою впливу була історично сформована та «інерційно підтримана» промислово-енергетична інтеграція українсько-російського ринку.

Серед європейських країн у структурі національного товарного імпорту лідирували Німеччина, Італія, Польща, Угорщина, Франція тощо (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка питомої ваги країн ЄС у структурі товарного імпорту України за 2000–2008 рр., %

Країна	2000	2004	2008
Німеччина	26,3	29,0	24,8
Італія	8,0	9,2	8,4
Польща	7,2	10,6	14,8
Франція	5,5	6,9	5,8
Угорщина	3,8	4,9	4,4

Джерело: складено на основі: Статистичний щорічник України за 2010 р. / Державна служба статистики України. Київ, 2011. С. 253–254; Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС / Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2024_u.html.

Наближення українських виробників до європейських ринків фактично не відобразилося на товарній структурі зовнішньої торгівлі, яка продовжувала зберігати екстенсивний характер. У вивізній торгівлі домінували недорогоцінні метали (чорні метали) та вироби з них, продукція рослинництва й тваринництва (жири та олії, молоко та молочні продукти, яйця, мед, зернові культури, насіння та плоди олійних рослин), мінеральна продукція (енергетичні матеріали, нафта та продукти її переробки, руди, шлаки та зола). Дещо скоротилася питома вага хімічної продукції (продукти неорганічної хімії, добрива), продовольства (какао-продукти, залишки і відходи харчової промисловості, алкогольні та безалкогольні напої, оцет), хоча загалом показник був досить значним. Щодо товарної структури ввізної торгівлі, то у 2008 р. порівняно з 1996 р., знову ж таки суттєвих змін не відбулося: лідируючі позиції займали мінеральна (природний газ, сира нафта) та хімічна (фармацевтична продукція, ефірні олії та косметичні препарати) продукція, машини та обладнання, недорогоцінні метали (чорні метали та вироби з них).

Фактично у 1990-х – 2000-х роках Україні у зовнішній торгівлі вдалося дещо переорієнтуватися на країни ЄС, проте питома вага СНД (здебільшого Росії) залишалася значною як у структурі експорту, так і імпорту. Україна опинилася у стані економічного балансування між двома полюсами впливу: експортно-імпортна залежність від одного зовнішнього ринку (Росії) частково трансформувалася у залежність від іншого (ЄС). Попри формальне збільшення частки торгівлі з ЄС у 2000-х роках, це не супроводжувалося істотними структурними зрушеннями в економіці. Збереження тісних виробничо-торговельних зв'язків з РФ призвело до консервування старої структури виробництва й експорту із домінуванням продукції з низькою доданою вартістю. Через це країна не змогла повноцінно інтегруватися ані в європейський, ані у глобальний ланцюг створення вартості. Означену думку також підтверджує низька частка інших регіонів світу (Азії, Африки, Америки) у структурі української зовнішньої торгівлі. До прикладу, у 1996 р. лише 1/5 усього експортного товаропотоку припадала на країни Азії, у 2007 р., тобто більш ніж за десять років, показник становив 22%. Лідируючі позиції у цій групі країн займали Китай, Туреччина, Іран тощо. Зокрема, у структурі товарного експорту України до країн Азії у 2000 р. 25% припадало на Туреччину, 18% – на Китай, майже 5% – на Індію, 4,2% на Південну Корею, 2,6% на Іран. У 2010 р. частка Туреччини та Китаю скоротилася до 22% та 9,6% відповідно, проте зросла питома вага Індії – до 10,4% та Ірану – до 7,5% [21, с. 253–254].

Незначна питома вага у структурі національного експорту 1990-х – 2000-х років припадала на країни Африки (у 1996 р. – 1,4%, у 2007 р. – 5,7%), серед яких лідерами були Єгипет, Туніс, Нігерія, Алжир. Зовсім незначну роль у вітчизняній вивізній торгівлі відігравали у досліджуванні роки країни американського континенту (4,1% у 1996 р. та 5,4% у 2007 р.), де провідні позиції належали США, Мексиці та Бразилії.

Починаючи з 2000 р. спостерігаємо поступову втрату позицій країн СНД у структурі національного імпорту, натомість упродовж досліджуваних років, крім країн ЄС, дещо посилюється значимість й інших країн світу, зокрема: до 2007 р., порівняно з 1996 р., частка країн Азії зросла з 4 до 15%, Африки – з 0,8 до 1,1%, Америки дещо скоротилася – з 5,3 до 3,7% [21, с. 253–254]. На початку 2000-х років серед країн Азії лідером

у структурі національного імпорту товарів був Китай, питома вага якого до 2010 р. порівняно з 2000 р. збільшилася з 16 до 47% (у загальному показнику цієї групи країн). Загалом, за 2000–2010 рр. абсолютний показник ввозу китайської продукції зріс майже у 36 разів. Серед інших азійських держав значними є частки Туреччини (у 2000 р. – 19%, у 2010 р. – 13%), Південної Кореї (у 2000 р. – 15,7%, у 2007 р. – 7,8%), Японії (у 2000 р. – 11,8%, у 2007 р. – 8%).

Щодо товарної структури зовнішньої торгівлі України з іншими регіонами світу зберігалися тенденції, аналогічні зв'язкам з СНД та ЄС. Зокрема, за даними товарної структури зовнішньої торгівлі України, у 2006 р. до країн Азії здебільшого вивозилися чорні та кольорові метали, металопрокат, зернові та олійні культури, сільськогосподарська техніка, вагони та двигуни; добрива та хімікати [22]. У зворотному напрямі завозилися енергоресурси (частково транзитом), електроніка, промислове обладнання та автомобілі, текстиль, взуття, меблі, дитячі іграшки, посуд тощо. Основними товарними статтями експорту до країн Африки були аграрна продукція (пшениця, кукурудза, соняшникова олія), сталь і прокат, промислова продукція (обладнання для сільськогосподарства). Щодо імпорту, то з цього регіону домінували такі товарні групи, як нафта, каучук, мінерали, продукція легкої та харчової промисловості (кава, какао, фрукти, текстиль і т. ін.). В експорті до США, Канади та Бразилії переважали знову ж таки метали та продукція металургійної промисловості, хімічна продукція та добрива, зернові й олійні культури; в імпорті – авіаційна техніка, промислові машини, енергоресурси, фармацевтична продукція, електроніка, автомобілі тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження дало змогу обґрунтувати суперечливий та двосічний характер трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах інтеграційних викликів 1990-х – 2000-х років. Попри офіційно задекларований курс на європейську економічну інтеграцію, зовнішньоторговельна політика України зберігала ознаки глибокої структурної залежності від Росії. Каналами відтворення такої економічної взаємозалежності на межі XX–XXI ст. стали сформовані інтегровані виробничо-торговельні ланцюги, збереження союзного законодавства, стандартів і технічних регламентів, створення преференційних умов

економічної взаємодії в рамках двосторонніх і багатосторонніх угод тощо. У 1990-х роках РФ залишалася основним споживачем українського стратегічного експорту (продукції металургії, машинобудування, хімічної промисловості, аграрного сектору) та єдиним постачальником критичного імпорту (зокрема енергоносіїв), що використовувала як важелі політичного тиску.

Упродовж 1990-х – 2000-х років диспропорції національного економічного розвитку, зростання залежності економіки України від зовнішніх джерел фінансування (допомога урядів країн ЄС, МВФ, МБРР тощо), трансформація та лібералізація системи міжнародних торговельно-економічних зв'язків слугували ключовими детермінантами переходу країни до моделі відкритої економіки, що здійснювалося в умовах екзогенізації економічного розвитку та розширення доступу до зовнішніх ринків на основі активної інтеграції до системи світогосподарських зв'язків, участі в роботі низки міжнародних економічних організацій, лібералізації митно-торговельної політики тощо. Відбулася переорієнтація українських виробників здебільшого на ринки ЄС, частково на ринки Китаю й Близького Сходу. Водночас такі трансформації були неефективними й обмежувалися інерційністю структури національного виробництва, переважаючим аграрно-сировинним характером експорту, низькою диверсифікованістю та високою ресурсомісністю індустриальної бази, яка продовжувала спиратися на успадковані від союзнаї економіки норми й стандарти. Реалізації європейського курсу зовнішньоторговельної співпраці України на засадах повноцінного партнерства перешкоджали політичні детермінанти, серед яких ідеологічно-ціннісна амбівалентність українського суспільства, інституційна гібридність державного управління, системний характер зовнішньополітичного тиску тощо.

Проаналізований історичний досвід вказує на помилки, яких варто уникати при формуванні сучасної торговельної політики України, зокрема моноринкової залежності, відсутності диверсифікації зовнішньоторговельних зв'язків (здебільшого стосовно стратегічних груп експорту та імпорту), лабільності інтеграційної стратегії й зовнішньоекономічної політики тощо. Натомість подальший розвиток зовнішньоторговельної діяльності України вимагає поглиблення інтеграції з ЄС; посилення енергетичної взаємодії з європейською спільнотою та диверсифікації економічних відносин у межах Ініціативи трьох морів; фокусування на розвит-

ку стратегічних альянсів та технологічних кластерів у сфері безпеки, енергетики, критичних мінералів; інтенсифікації економічної присутності в Азії, на Африканському континенті, Близькому Сході тощо. У цьому контексті актуальною є потреба глибшого аналізу механізмів формування стійкої інтеграційної стратегії України в умовах глобальної та внутрішньої політичної турбулентності, можливостей розбудови нових форматів регіонального та міжрегіонального економічного співробітництва, які можуть забезпечити довгострокову економічну безпеку, конкурентоспроможність та стійкість міжнародної економічної позиції України.

Список використаних джерел

1. Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин: монографія / В. В. Небрат, Н. О. Горін та ін.; за ред. д.е.н. В. В. Небрат; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2021. 528 с.
2. Небрат В.В. Міжнародні зв'язки господарства українських земель як об'єкт історико-економічного дослідження. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. Вип. 52. С. 31–48. <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.031>.
3. Гордіца К. А., Сливка Т. О. Структурні перетворення в Україні в контексті розвитку міжнародних економічних відносин: історичний вимір. *Економіка України*. 2020. №2. С. 80–96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.080>.
4. Гордіца К. А. Структурні трансформації агропродовольчого комплексу України: зовнішньоекономічний аспект. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2020. Вип. 53. С. 324–340. <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.324>.
5. Задоя А. О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції. *Академічний огляд*. 2016. №2. С. 110–117.
6. Віднянський С. Європейська політика України: основні етапи, проблеми та перспективи реалізації. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 25 / відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 11.

7. Віднянський С. В. Європейський вибір України та імперативи європейської інтеграції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 9. С. 18–31.
8. Філіпенко А. С. Передумови і чинники формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 100(1). С. 31–36.
9. Філіпенко А. С., Кузьмяк В. В. Економічні ефекти участі України у зоні вільної торгової СНД. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 113(2). С. 16–20.
10. Сіденко В. Р. Потенціал економічного розвитку України в контексті європейської інтеграції. *Фінанси України*. 2007. №9. С. 143–150.
11. Solchanyk R. Ukraine and Russia. The Post-Soviet Transition. Oxford, 2001. 256 p.
12. Україні немає місця в європейському просторі – експрезидент Франції. *Кореспондент.net*. 2015. 18 лютого. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3481052-ukraini-nemaie-mistsia-v-yevropeiskomu-prostori-eks-prezydent-frantsii> (дата звернення: 14.10.2025).
13. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження: в 2-х т. / за ред. В. А. Смолій. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.
14. Печерський А. «Газові війни»: як росія позбавляла Україну зброї та суверенітету. *АрміяInform*. 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/08/30/gazovi-vijny-yak-rosiya-rozbavlyala-ukrayinu-zbroyi-ta-suverenitetu/> (дата звернення: 17.10.2025).
15. Slyvka T., Nebrat V., Bodnarchuk T. The role of joint stock companies in the structural change of Ukraine's economy. *Ekonomia i Prawo – Economics and Law*. 2023. Vol. 22. No. 1. P 191–205. <https://doi.org/10.12775/EiP.2023.011>
16. Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Іксарова Н. О. Зовнішня торгівля України: XXI століття: монографія / за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2016. 600 с.
17. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2009– 2015 рр. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/> (дата звернення: 21.10.2025).

18. Межгосударственный статистический комитет СНГ. СНГ в 1996 году. *Статистический ежегодник*. Москва, 1997. 526 с.
19. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації. *Український історичний журнал*. 2011. №4. С. 55–76.
20. Тригуб П. М. Питання європейської та євроатлантичної інтеграції України в період світової економічної кризи (2008–2010 рр.). *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 1. С. 56–64.
21. Статистичний щорічник України за 2010 р. / Державна служба статистики України. Київ, 2011. 27 с.
22. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу у січні–грудні 2006 р. / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.10.2025).

References

1. Nebrat, V. V. (Ed.). (2021). *Historical determinants of Ukraine's inclusion in the system of international economic relations*. NAS of Ukraine, State Organization "Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine". Kyiv [in Ukrainian].
2. Nebrat, V. V. (2019). International relations of the Ukrainian economy as an object of historic-economic research. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, (52), 31–48. <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.031> [in Ukrainian].
3. Gorditsa, K. A., & Slyvka, T. O. (2020). Structural transformations in Ukraine in the context of the development of international economic relations: historical dimension. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, (2), 80–96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.080> [in Ukrainian].
4. Gorditsa, K. A. (2020). Structural transformations of the agri-food complex of Ukraine: foreign economic aspect. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, (53), 324–340. <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.324> [in Ukrainian].
5. Zadoya, A. O. (2016). Foreign trade of Ukraine: current scale, structure and tendencies. *Akademichniy oglyad – Academic review*, (2), 110–117 [in Ukrainian].

6. Vidnyanskyi, S. (2016). The European policy of Ukraine: main stages, problems and prospects of implementation. *Mizhnarodni zvyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky – International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, (25), 9–40 [in Ukrainian].
7. Vidnyanskyi, S. V. (2003). The European choice of Ukraine and imperatives of European integration. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, (9), 18–31 [in Ukrainian].
8. Filipenko, A. S. (2011). Preconditions and factors of forming a free trade area between Ukraine and the EU. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual Problems of International Relations*, 100(1), 31–36 [in Ukrainian].
9. Filipenko, A. S., & Kuzmyak, V. V. (2013). Economic effects of Ukraine's participation in the CIS free trade area. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual Problems of International Relations*, 113(2), 16–20 [in Ukrainian].
10. Sidenko, V. R. (2007). Potential of Ukraine's economic development in the context of European integration. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (9), 143–150 [in Ukrainian].
11. Solchanyk, R. (2001). *Ukraine and Russia. The Post-Soviet Transition*. Oxford [in English].
12. Ukraine has no place in the European space – former French president. (2015, February 18). *Korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3481052-ukraini-nemaie-mistsia-v-yevropeiskomu-prostori-eks-prezydent-frantsii> (accessed date: 14.10.2025) [in Ukrainian]
13. Smolij, V. (2011). *Economic history of Ukraine: historic-economic research*. In 2 p. Part 2. Kyiv [in Ukrainian].
14. Pecherskyi, A. (2024). «Gas wars»: how russia deprived Ukraine of weapons and sovereignty. *ArmiaInform – ArmyInform*. Retrieved 17.10.2025 from <https://armyinform.com.ua/2024/08/30/gazovi-vijny-yak-rosiya-pozbavlyala-ukrayinu-zbroyi-ta-suverenitetu/> [in Ukrainian].
15. Slyvka, T., & Nebrat, V., & Bodnarchuk, T. (2023). The role of joint stock companies in the structural change of Ukraine's economy. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*, 22(1), 191–205. <https://doi.org/10.12775/EiP.2023.011>

16. Mazarakı, A. A., & Melnyk, T. M., & Iksarova, N. O. (2016). *Foreign trade of Ukraine: XXI century*. Kyiv: Kyiv national trade and economic university [in Ukrainian].
17. Geographical structure of Ukraine's foreign trade in goods for 2009–2015. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved 21.10.2025 from <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/> [in Ukrainian].
18. Interstate Statistical Committee of the CIS. (1997). The CIS in 1996. *Statisticheskii ezhegodnik – Statistical Yearbook*. Moscow [in Russian].
19. Vidnyanskyi, S. V., & Martynov, A. Yu. (2011). Foreign policy of Ukraine: evolution of conceptual principles and problems of realization. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, (4), 55–76 [in Ukrainian].
20. Trygub, P. M. (2010). Issues of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine during the global economic crisis (2008–2010). *Chornomorskyi litopys: Naukovyi zhurnal – Black Sea Chronicle*, (1), 56–64 [in Ukrainian].
21. State Statistics Service of Ukraine. (2011). Statistical Yearbook of Ukraine in 2010. Kyiv [in Ukrainian].
22. State Statistical Service of Ukraine. *Export and import of certain types of goods by countries of the world in January–December 2006*. Retrieved 23.10.2025 from <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14 жовтня 2025 року

Прорецензована 10 листопада 2025 р.

Схвалена до друку 24 листопада 2025 р.